

ДІНДЕГІ ҚАСИЕТТІЛІК ҰҒЫМЫ

Кіріспе

Іргелі ғылым саласының дамуы оның негізгі ұғымдық-категориалдық аппаратының қалыптасып, дамып отыруымен тығыз байланысты. Қазіргі заманғы дін феноменологиясының осындай маңызды бір ұғымы – қасиеттілік. XX ғасырдың басында үлкен қызығушылық тудырған бұл мәселенің зерттелуіне батыстың танымал дінтанушылары Герард ван дер Леу, В. Бреде Кристенсен, Густав Меншинг пен Фридрих Хайлер, Рудольф Отто сияқты ғалымдар зор үлес қосты. Бірақ, батыстық дінтанушылар бұл мәселені зерттеуде негізінен христиандық теологияда қалыптасқан ұстанымдар мен көзқарастарға сүйенді. Біз өз зерттеу мақаламызда осы мәселені жаңа қырынан, яғни дәстүрлі қазақы және ислам дүниетанымы тұрғысынан қарастыруға талпындық және сол арқылы бұл ұғымның әмбебапты дінтанулық маңызын ашуды мақсат еттік.

Зерттеу тәсілдері. Зерттеу барысында тарихи және логикалық, компаративистикалық-герменевтикалық, жүйелі құрылымдық талдау тәсілдерін кеңінен қолдандық. Осы зерттеу тәсілдері дәстүрлі қазақ қоғамындағы адамның қасиеттілік туралы түсініктері мен қасиеттілікке деген қатынасының ерекшеліктерін сипаттауға мүмкіндік береді.

Әдебиеттерге шолу. Қасиеттілік ұғымын алғаш рет жан-жақты терең талдаған Р. Отто болды. Оның «Қасиеттілік» атты еңбегі феноменологиялық талдаудың классикалық үлгісіне жатады. В. Вундт қасиеттілікті табу жүйесімен байланыста қарастырады. Оның ойынша табу кейіннен қасиеттілік пен харамға жіктеледі. Швед ғалымы Н. Зедербломда қасиеттіліктің пайда болуына назар аударып, оның динамикалық аспектілерін түйіндеуге талпыныс жасайды. К. Гольдаммер қасиеттіліктің ритуалдық әрекетпен байланысына назар аударып, оның ритуалдағы көріністерін сипаттауға мән береді. Неміс дінтанушысы Ф. Хайлердің қасиеттілікті діннің бастапқы феномені тұрғысынан қарастырады. Оның пайымдауынша қасиеттіліктің үш ипостасі бар. Олардың біріншісі, сыртқы шеңбер. Ол әртүрлі қасиетті заттардан, уақыт пен сандардан және т.б. тұрады. Екіншісі ішкі шеңбер. Ол дін туралы түсініктерді қамтиды. Қасиеттіліктің үшінші шеңбері діни тәжірибемен байланысты.

Г. Меншинг дінді қасиеттілікпен «кездесу» деп сипаттайды. М. Элиаде қасиеттілікті талдауда иерофания ұғымын енгізеді және оны қасиеттіліктің көрініс беруі ретінде қарастырады. Сонымен қатар бірқатар шетелдік (Забияко А.П. 1998), (Wach J. 1962.), (Cox J. 2006), (Пылаев М.А. 2011), (Chantepie de la Saussaye), (Tiele C.P.), (Kristensen W.B.), (Джеймс У. 1993) (Leeuw van der G.), (Ayres L. 2006) зерттеушілердің осы мәселеге қатысты жұмыстарын негізге алдық.

Отандық ғылымда қасиеттілік – мүлдем қарастырылмаған тың тақырыптардың бірі. Сол себепті бұл ұғымды отандық дінтану ғылымы аясында қарастырып, талдау және ғылыми айналымға енгізу дінтану саласының дамуына өз үлесін қосады.

Негізгі бөлім

Қасиеттілік – діндегі маңызды ұғымдардың бірі. Қасиеттілік адам бойындағы әлдебір тылсым күшке деген сеніммен тығыз байланысты. Адам үшін оның тіршілік етуінің мәні мен өзегін құрайтын, оның тағдыры мен іс-әрекетіне ықпал етіп, өзгертуге қабілетті тылсым күшті, құдіреттілікті, ерекше болмысты біз қасиеттілік деп қарастырамыз. Қасиеттілікті сипаттау үшін «Құдайылық», «трансценденттілік», «абсолютті болмыс» терминдері де қолданылады. «Қасиеттілік» ұғымы дінтану ғылымында зор рөл атқарады және кез келген дінді түсіндірудің маңызды элементі болып табылады.

Шын мәнісінде, кез келген құлшылық адамның қасиеттілікке берген жауабы. Бұл жауаптың формасы әртүрлі болғанымен мазмұны бір. Ритуалдар, экстатикалық күйге ену, ұжымдық немесе жеке дара жасалатын құлшылықтар, осының бәрі қасиеттілікті сезініп, онымен қарым-қатынас орнатудың құралдары болып табылады. Бұл құлшылықтар исламда ғибадат, христиандықта литургия деп аталады.

«Қасиеттілік» ұғымы ХХ ғасырдың бірінші ширегінде салыстырмалы дінтануда кең қолданысқа ие болды. Швед дін тарихшысы Натан Зедерблом «қасиеттілікті діни сананың интенционалды объектісі, құдайды сезіну мен құдайды тануды ұштастыратын толғаныс пен интуиция түрі ретінде айқындайды» (М. Шахнович. 2005: 424). Оның пайымдауынша қасиеттілік кез келген діннің негізгі идеясы болып табылады, ал қасиеттілік пен күнделікті тұрмыс (профандылық) арасындағы айырмашылық шынайы діни өмірдің негізін құрайды. Адам тіршілігінің пенделік жағы оның болмысының күнделікті

тұрмыстық жағын (профандылық) сипаттаса, тылсыммен қарым-қатынас орнататын құлшылықтары оның болмысының қасиеттілік жағын қамтиды. Айталық, адам өзінің тіршілігін қамтамасыз ету үшін hareket жасайды (еңбектенеді). Алайда, иман келтірген адам тіршіліктің негізінде Құдайылық құдіреттің (қасиеттіліктің) тұрғанына сенеді. Яғни, қасиеттілік тіршіліктің кепілі ретінде қарастырылады.

Дінтану саласында қасиеттілік ұғымын жүйелі және жан-жақты қарастырған неміс ойшылы – Р. Отто. Ол Құдайды тануға ұмтылған адам санасының сырын ашуды мақсат етті. Ол өзінің «Қасиеттілік» атты еңбегінде Қасиеттілікті адамның экзистенциалды тәжірибесі ретінде қарастырады. Ол адам құдайылықты айтып жеткізе де, рационалды жолмен пайымдай да алмайды деп тұжырымдайды. Бұл діни феноменді Р. Отто нуменоздылық (лат. Numen – қасиеттілік, сакральды, құдайылық) категориясы арқылы сипаттайды. Қасиеттілік адамның толғанысында айқындалады. Адам санасында қасиеттіліктің айқындалуы үшін үш нәрсе қажет. Біріншіден, нумен (лат. numen – құдіретті күш, ерік, құдайылық) ол адамның өзінің пенде екенін, яғни тылсым алдындағы дәрменсіздігін сезінгенде және өзінде көрініс берген осы тылсым күштен үрейлену мен таңырқау сезімінде айқындалады. Адам табиғатындағы осы күйді Қасиеттіліктің ашылуы немесе айқындалуы дейді. Екіншіден, санада қасиеттілік ұғымының априорлы болуы, яғни қасиеттілік адамның күнделікті тұрмысынан туындамайды, ол адамға аян күйінде ашылады. Үшіншіден, қасиеттілікті құндылық ретінде сезіну керек. Яғни, Оның құндылығы дүниедегі ешбір құндылыққа ұқсамайды және Оған ешбір құндылық тең келмейді. Р. Отто «Қасиеттілікті» жеке адам санасына тән бастапқы діни сезім ретінде қарастырумен шектелмейді, діннің тарихын осы арқылы түсіндіруге талпынады. Яғни дін дегеніміз Қасиеттіліктің тарихта көрініс беруі. Р. Отто Батыс және шығыс діндеріндегі, әсіресе, христиан діни мен үнді діндерін салыстыра зерттеп, олардағы қасиеттілік көріністерін сипаттайды.

Әлде нені қасиетті ретінде сезіну және қасиетті санатында тану ең алдымен осы әлде нені солай деп бағалау болып табылады және бұл бағалау тек дін саласында орын алады. Қасиеттілік құндылық ретінде этика саласына да ене алады. Бірақ, ол этикадан туындамайды. Бұл дегеніміз, құдайды біз этикалық (дәлірек айтсақ, моралдық) құндылық деп қарастыра аламыз. Бірақ, құдай адамдық моральдың не-

месе этиканың жемісі емес. Керісінше, мораль мен этика құдайылық заңдылыққа (Иллаһи заңдылықтарға) негізделеді. Әрине, зайырлы этика басқа қисынға сүйенеді, алайда діни этика (Иллаһи ахлақ) үшін бұл талас тудырмайды. Р. Оттоның жоғарыда айтылған ойын тұжырымдайтын болсақ, этика немесе мораль қасиеттіліктің себебі бола алмайды, керісінше қасиеттілік – мораль мен этиканың қайнар көзі. Діни этика тұрғысынан мораль өз өздігінен құнды емес, оның құндылығы құдайылық мәнмен байланыстылығында және осы мән арқылы айқындалатындығында. Егер біз адамды құдайылық жаратылыс деп мойындайтын болсақ, онда біз оның табиғаты мен болмысында әлде бір тылсымның бар екенін жоққа шығара алмаймыз. Яғни, адам өз болмысында қасиеттілікті бейнелейді. Оның бітімінде, оның табиғатымен шектелмейтін, оны әрқашан өзінің болмыстық шегінен асып, мәңгілікпен жалғасуға, тұтасуға жетелейтін ырық бар. Сопылық тілімен айтатын болсақ, жаратылыс Жаратушысын іздейді және қалайды. Жаратушыға деген ғашықтық, ынтазарлық, Онымен қауышуды аңсау осының бәрі – адами болмыстың Қасиеттілік нұрымен актуальдануы. Қасиеттілік адам болмысын осылай актуалдандыра отырып, оны пенделіктен тұлғалық сатыға көтереді. Осы тұрғыдан алғанда қасиеттіліктің бірінші сипаты оның трансцендентальдығымен байланысты. Алайда қасиеттіліктің трансцендентальдығы оның элем мен адам үшін беймәлім болып қалатынын білдірмейді. Ол осы болмыста өзін айқындайды, басқаша айтқанда өзін сезіндіреді, өзі туралы ақпар береді. Оның өзін сезіндіруі діни тәжірибеге, ал ақпар беруі аян алуға негіз болады. Қасиеттіліктің өзін осы дүние мен адам рухында айқындауын оны екінші маңызды сипаты деп қарастыруымызға болады.

Адамның ойлау мен таным қабілеті қасиеттілікті ұғымдық тұрғыдан анықтауға қаншалықты талпынғанымен, қасиеттілік туралы кез келген дефиниция әрқашан толымсыз болады. Қасиеттіліктің рационалдық пайымдарының қажеттілігін мойындай және қабылдай отырып, біз оның кез келген рационалдылықтан жоғары екенін, басқаша айтқанда ол туралы ұғымының абсолютті бола алмайтынын алға тартамыз. Оған берілген ұғымдық анықтама қасиеттіліктің мәнін ашуға қабілетсіз, біздің ақыл-парасатымыз оны ұғымда қамтуға қаншама талпынғанымен, ол ақыл-парасат құрсауынан сытылып шығып кете береді. Қасиеттілік дүниелік шындыққа мүлдем ұқсамайтын басқаша шындық ретінде көрініс

береді. Сондықтан *нуменоздылық* категориясын ұсына отырып, Р. Отто оның қатаң анықталатын ұғым емес екеніне назар аударады. *Нуменоздылық* қатаң ғылыми категория емес (мысалы атом, қуат, жылдамдық және т.б.), алайда ол адам рухының интенциясын айқындайды, оның санасын қасиеттілікті толғануға бағыттайды.

Р. Оттоның шығармашылығын зерттеген ғалымдар оның «Қасиеттілік» ұғымын жан-жақты қарастырып, діни тәжірибенің әмбебапты мәндік құрылымын феноменологиялық тұрғыдан сипаттап, дінтану ғылымына зор үлес қосқанын атап көрсетеді. Теолог ретінде Р. Отто «нуменозды объектінің» бар екеніне еш күмән келтірмейді, алайда осы объектімен кездесуді бастан кешкен діндардың сезімдері мен толғаныстарын зерделеуге үлкен мән береді. Р. Оттоның пайымдауынша нуминоздылық тұтастай иррационалды, оны ұғымда бейнелеп, анықтау мүмкін емес. Ол нуминоздылық мазмұнын адам ойлауына тән ұғымдық формада сипаттағанымен, өзі қолданған ұғымдарды «таңбалар», «рәміздер», «идиограммалар» деп атайды. Нуменоздылық, оның пікірінше, ақыл ұғымына айналмайды, оны айтып жеткізу мүмкін емес, ал таңбалар, рәміздер мен идиограммалар діндар адамның толғанысын тек меңзей алады. Сондықтан әрбір адам «Қасиеттілікпен» кездесуді өзінше сезінеді, оның діни тәжірибесі субъективті сипатта болады. Бірақ кейбір тарихи немесе аңыздық тұлғалардың «Қасиеттілікпен» кездесуі, діни тәжірибесі әмбебапты сипатқа ие болады және әлемдік немесе ұлттық діндердің қалыптасып, дамуының негізіне айналады.

Р. Отто нуминоздылықтың негізгі төрт қырын ашып көрсетеді: *Kreaturgefühl* (өзінің жаратылғандығын сезіну), *Mysterium tremendum* (шарасыздық күйін туындататын тылсым құпия), *Fascinans* (ұлықтау), *Sanctum als numinoser Wert* (қасиеттілікті нуминозды құндылық ретінде қабылдау). Нуминозды объектіні күмәнсіз шынайылық деп қабылдау өзінің жаратылғандығын мойындауға алып келеді. *Mysterium tremendum* өз кезегінде төрт аспектіде: *Tremendum* (шарасыздық), *Majestas* (ұлық), *Energicum* (күдіреттілік), *Mysterium* (құпиялық) көрініс береді (Р. Отто. Священное: 36). Р. Отто қасиеттілік туралы ой тұжырымдағанда Көне Әсіет пен М. Лютер шығармашылығындағы Құдай туралы түсініктерге жүгінеді. Құдайдың күдіретінде шек жоқ, Оның харакетін адами қисынмен түсіну мүмкін емес. Сонымен қатар, қасиетті мәтіндерден біз қаһарлы Құдай түсінігін де кездестіреміз. Құдайдың қаһары

да шексіз, оны ешкім өз шешімінен бас тартқыза алмайды. Құдайдың құдіретіне шек келтіріп, күнәһарлыққа бой алдырған қауымдарды Ол күмәнсіз жазалайды. Құдайдың қаһары мен құдіреті алдында бәрі бірдей шарасыз. Сонымен бірге Құдай рақымды, оның рақымында да шек жоқ. Ол сүйген құлдарын ешқашан ұмыт қалдырмайды. Нуменоздылықпен кездесу адам бойында шарасыздық пен үмітті оятады. Құдай құдіреті алдында адам шарасыз, алайда Оның рақымы да шексіз, сондықтан Одан үміт үзуге де болмайды. Қасиеттілікке пәрменділік те тән, оның құдіреттілігі оның пәрменділігінің көрінісі. Жаратылған мақұлықтың бар болуы немесе жоқ болуы Оның осы пәрменіне байланысты. Адамның ақылы мен ыркы Оның даналығы мен ыркын пайымдауға қабілетсіз. Қасиеттілік тек қиратушылық емес, сонымен бірге жасампаздық пәрменділікке де ие. Р. Отто қасиеттілікке тән жойқын қиратушы пәрменділіктің біртіндеп әлемді (табиғи және әлеуметтік) жаратушы әрі реттеуші, үйлестіруші пәрменділікке айналатынына назар аударады. Осы тұрғыда қасиеттілік адамның құтын қашыратын, бойын үрейге алдыратын жойқын күш ретінде де, оны есінен тандыратын ұлылық, әсемділік, үйлесімділік ретінде де қабылданады. «Қасиеттілікпен кездесуді» бастан кешкен пенде Одан үрейленеді және сонымен бір мезетте Оған ынтазарлық сезімде болады.

Р. Отто қасиеттілікті индивидуалды санаға тән бастапқы діни сезім ретінде ғана емес, дінді осы қасиеттіліктің тарихтағы көрінісі деп қарастырады.

Қасиеттілік ұғымы Густав Меншингтің де дін мен оның құбылыстарын түсінуінде маңызды орын алады. Ол қасиеттілікті экзистенциалдық айқындалу ретінде қарастырады. Дін Густав Меншинг тұжырымдауында адамның қасиеттілікпен кездесуі және оған қайтаратын жауабы. Бұл жауап осы қасиеттілік арқылы анықталады. Қасиеттілікті адам бүкіл болмысымен, барлық пәрменімен сезінеді. Діндердегі айырмашылық осы қасиеттілікпен кездесуді түсінудегі және оған қайтарылған жауаптағы ерекшеліктермен байланысты болады. Қасиеттіліктің шынайылығы оның құдіретті күші және осы күштің көрініс беруі арқылы айқындалады. Нуменоздылық күш (құдірет, пәрмен) жан-жануарларға да, өсімдіктер мен ағаштарға да тән және ол теистік сипатта да болуы мүмкін. Яғни, нуменоздылық осы аталған объектілерде көрініс береді. Нуменозды объектілерге қатысты тыйым салу (табу) орын алады. Айталық, Көне Өсиетте

Құдайдың атын атауға, көне дін формаларында киелі жануарларға (өсімдіктерге) зиян келтіруге тыйым салынады.

Қасиеттілікпен «кездесу» аян алу, елес немесе есту, нұрлану формасында жүзеге асады. Қасиеттілікпен кездесудің мазмұнын адам болмысының қайта жаңғыруы немесе түбегейлі өзгеруі құрайды. Діннің ерте формаларында бұл «кездесу» медиум арқылы жүзеге асса, кейінгі діндерде ол періштелер арқылы аян алу түрінде жүзеге асады (Мұхаммед пайғамбардың миғражға көтерілуін еске түсірейік).

Қасиеттілікпен «кездесу», Г. Меншингке сәйкес, адамның қарымта әрекетін туындатады. Бұл әрекет діни рәміздер мен ғибадаттарды, қауымдарды қалыптастыруды қамтиды. Анығында, кез келген ғибадат, құлшылық – адамның қасиеттілікке жауабы. Айталық, исламда намазды мұсылманның миғражы, ал сәждені мұннің Аллаға ең жақын сәті дейді. Ғибадат, құлшылық адамның өз Жаратушысымен бетпе-бет келетін, өз бойы мен болмысында Құдайылық құдіретті сезінетін сәті. Құдайдың құлы болу өзінің Жаратушыға тәуелділігінді сезіну және сонымен қатар күнделікті тұрмыстық шарттылықтың шығып, рухани еркіндікке қол жеткізу. Сондықтан дін тұрғысынан, ғибадат мәңгіліктің бір пердесін ашатын, қас қағым сәтке Абсолютпен тұтасуды қамтамасыз ететін, шектелген болмыстан шексіз болмысқа қатыстылықты сезіндіретін, рухани нығметі мен тәлімі мол құбылыс деп бағаланады.

Қасиеттілікпен қарым-қатынасқа түсу ерекше дайындықты талап етеді. Осыған қатысты барлық діндерде арнайы риталдар жүйесі қарастырылған. Исламда бұл дәрет алу, христиандықта күнәдан тазару – шоқыну. Сыртқы формаларындағы айырмашылықтарға қарамастан бұл ритуалдардың мәні мен мазмұны ұқсас, екі жағдайда да адам өзінің санасын Қасиеттілікпен «кездесуге» бағыттайды. Тәндік және рухани ластықтан тазармаған пенде Қасиеттілікпен қарым-қатынасқа түсуге жіберілмейді. Неміс ғалымы В. Вунд қасиеттіліктің осы аспектілеріне назар аударады. Оның пайымдауынша табу жүйесі «қасиеттілік» категориясымен тығыз байланысты. Бастапқыда табу қасиеттілікке де, ластыққа да қатысты болады. Көне дін формаларында зұлым күштердің атын атауға тыйым салынады. Бұл табу кейінгі діни жүйелерде де сақталған. Мысалы, жындардың атын атауға тыйымдар бар. Себебі, адам өз санасын, тәні мен жанын зұлым күштердің кесапаттарынан әрдайым сақтандырып, қорғап отыруы қажет. В.

Вунд бойынша, діни сананың дамуы барысында ластыққа қатысты табу діни мазмұннан ажырап, ғұрыптық немесе этикалық сипатқа ие болады.

Қасиеттілік әртүрлі формада шындықта көрініс береді. Қасиеттіліктің шындықтағы көрініс беруін М. Элиаде *иерофания* деп атайды. «Біз кез келген, тіпті ең қарапайым иерофанияда көрініс беретін парадоксті толықтай түсіне алмаймыз. Қасиеттілікті айшықтай отырып әлде бір объект басқа әлде неге айналады. Бірақ сонымен қатар ол өзінің өзінділігін де сақтап қалады, яғни қоршаған ғарыштық кеңістіктің объектісі болып қала береді. Қасиетті тас тас болып қалады, сыртай қарағанда (анығында, дүниелік түсінік тұрғысынан) оның басқа тастардан еш айырмашылығы жоқ. Алайда, осы тастан қасиеттіліктің айшықталуын көргендер үшін оның біздің түйсігімізде бейнеленген шындығы тылсым шындыққа айналады. Басқаша айтқанда, діни тәжірибеге ие адамдар үшін тұтас табиғаттың өзі қасиетті ғарыштық кеңістік ретінде көрініс беруге қабілетті. Ғарыш, өзінің барлық тұтастығында иерофания ретінде көрініс береді» (Мирча Элиаде : 18).

М. Элиаде үшін діндер тарихы, ең тұрпайы діндерден бастап, кемелденгендеріне дейінгілері – иерофанияны, қасиетті шындықтар көрінісін сипаттау. Иерофанияның ең қарапайым түрі болып табылатын – қасиеттіліктің өсімдіктер мен тастарда көрініс табуынан бастап, оның кемел формасы – Исаның Құдайылық сипатқа ие болуының арасында тығыз сабақтастық бар. «Екі жағдайда да біздің күнделікті тұрмыстық дүниемізге тиесілі емес, бірақ осы әлемнің ажырамас бөлігі болып табылатын нәрселерде әлде бір «тылсымның» көрініс беруі туралы сөз болып отыр» (Мирча Элиаде : 1). Діндар адам үшін бүкіл табиғат, тұтас ғарыш қасиеттіліктің көрінісі, яғни иерофания. Иман келтірген адам үшін қарапайым тастан бастап, жаратылыс шыңы – адам құдайылық күдіреттің белгісі. Қасиетті тас өз өздігінен киелі емес, ол – әлде бір қасиеттілікке меңзегендіктен киелі. Қасиеттілік өз болмысында жасырын болмайды, ол өзін осы дүниеде айқындайды. Діндар адам үшін жаратылыс әрқашан Жаратушыға меңзейді, ол қасиеттендірілген киелі ғарышта өмір сүреді.

Адам санасы осы дүниедегі белгілі бір объектілерге ерекше қасиетті сипат береді. Басқа сөзбен айтар болсақ, бұл объектілерде қасиеттілік шоғырланған сипатта көрініс береді. Айталық қалада немесе басқа да бір елді мекенде орналасқан мешіт, шіркеу, синагога, храм осындай мазмұнға ие болады. Мешіт киелі

орын, өйткені мұнда адам Жаратушысымен қарым-қатынасқа түседі. Сол арқылы ол басқа ғимараттардан ерекшеленеді.

Ерте замандарда адамның қонысы, үй-жайы да киелі саналған. Бөтен адамның үйіне рұқсатсыз кіруге тыйым салынған. Мұндай сенімнің сарқыншақтары дәстүрмен байланысты ғұрыптарда сақталған. Халқымыздың дәстүрінде «арқан керу» ғұрпы қазіргі кезде де кездеседі. Бұл ғұрыпқа сай, жаңа құдалар белгілі бір кәделерді орындағаннан кейін ғана үй ішіне кіруге рұқсат алады. Сол сияқты көне түркі елбасылары басқа елдердің елшілерін қабылдағанда оларды екі оттың арасынан өткізіп тазарту рәсімін жасаған. «Кез келген киелі кеңістік әлде бір иерофанияны, қасиеттіліктің енуін қамтиды, соның нәтижесінде қоршаған ғарыштық кеңістіктен әлде бір территория бөлініп алынады және оған ерекше сапаға ие сипат беріледі» (Мирча Элиаде: 2).

Мұндай ерекше сапаға ие сипат тек киелі кеңістікке ғана емес, уақытқа да таңылады. Адамзат тарихынан белгілі діни мерекелер осының айғағы. Ибраһимдік діндердегі жұма, сенбі, жексенбі қасиетті күндер саналады. Бұл күндері адам күнделікті тұрмыс ырғағынан шығып, қасиетті уақыт аясына өтеді, Жаратушысымен қарым-қатынасқа түсіп, рухани жанарады. Ислам дінінде қасиетті саналатын рамазан айы, ораза айт, құрбан айт күндері де осындай ерекше сапаға ие уақыт. Бұл қасиеттіліктің ерекше көрініс беретін мезгілі. Діндердің барлығына тән ерекше мекендер мен мезгілдер қасиеттіліктің адам өміріне терең еніп, оның санасы мен болмысындағы қасиеттіліктің ерекше көрініс беретін сәті.

Ислам дінінде қасиеттіліктің адам болмысында айқындалуы иман және ихсан ұғымдары арқылы бейнеленеді. Иман – адамның исламды қабылдап, мұсылман болуы және ислам қағидаларын өз сенімінде орнықтыруы. Адам дін мен оның ақиқаттары туралы ұзақ ойлануы мүмкін және дінге үстірт, жеңіл қарауға болмайды. Алайда шахада айтып, өзін мұсылманмын деп жариялағаннан соң, яғни сенім мен өмір салтында еркін таңдау жасағаннан соң, ол Алладан және оның үкімін орындаудан бас тарта алмайды. Иманның әлсіреуі күпірлікке, күпірлік діннен безініп, Алладан алыстауға алып келеді. Сондықтан мұсылман осындай әрекеттерден сақтанғаны абзал. Құранда күнә жасамаңдар деп емес, күнәға жақындамаңдар деп көп айтылады, ақ пен қараның, жақсы мен жаманның, халал мен харамның арасын қара қылды қак

жарғандай айқын ашып берген ислам адамға ізгілікті өмір мұратын ұсынады. Сондықтан ислам дінінің өзегі иман десек артық айтпаймыз. Иман ихсан ұғымымен етене байланысты. Ихсан – кәміл ғибадат, шынайы құлшылық, мұсылманның Аллаға Оны көріп тұрғандай құлшылық жасауы, Оған ұқсас ешнәрсені көз алдына елестете алмаса да, Алланың өзін көріп тұрғанын сезінуі. Осы тұрғыдан келгенде, ихсан адам болмысындағы қасиеттіліктің ең кәміл көрінісі деп айтуымызға болады.

Қасиеттілік қазақ халқының да дүниетанымының ажырамас бөлігі. Қазақ ментальдылығының өзіндік ерекшелігі адам мен әлемді тұтастықта, өзара үйлесімділікте, сабақтастықта түсінуге ұмтылысында айшықталады. Ғарышта, адамда құдайдың (тәңірдің) жаратқаны, алайда жаратылыс ретінде оларда ерекше құндылыққа ие. Адамға парыз етілгені қараңғы дүниені Жарық дүниеге айналдыру. Адамның жасампаз рухани харакеті бейтарап әлемді Жаратушының құдіретімен нұрланған Жарық дүниеге айналдырады. Яғни адам өзі бойындағы жасырын қасиеттіліктің нышандарын аша отырып, өзін қоршаған табиғи-әлеуметтік ортаны Жаратушының ойластырғанына сай өзгертуге қабілеттілік танытады. Сондықтан қазақ дүниетанымындағы Жарық дүние Жаратушының қалауына сай өзгертілген әлем. Жаратушы. Адам. Жарық дүние. Қазақы сананың терең архетиптік патерндері және сонымен қатар адам мен болмыс, сана мен рух құпияларын түсінудің кілті осылар.

Көне түркілік дүниетанымда қалыптасқан және қазақы санада тамыр жайған құт деген түсінік бар. Адам туғанда Тәңір оның денесіне құт дарытады. Жаңа туған нәресте денесіндегі Құттың сақтаушысы, қамқоры – Ұмай. Құт қасиеттіліктің осы дүниедегі көрінісі, М. Элиаде тілімен айтар болсақ, иерофаниясы. Құт қағанға Тәңірдің құдіреті арқылы дариды. «Құт» сөзінің қазіргі синонимі «бақ». Алайда құт қонған адам оны дұрыс танып, жүзеге асыра білуі керек. Қаған үшін құт мемлекет пен халықтың қамын ойлауда, қайткен күнде де мемлекеттілікті нығайтуда, өсіріп-өркендетуде, яғни қаған құтты қолында берік ұстауы керек. Бұл қағаннан қайратты, жігерлі, намысты болумен қатар білімділікті, парасаттылықты, әділеттілікті талап етеді. Қарапайым адам үшін құт Жаратушының өсиетіне сай өмір сүру, адам болып қалу, өз бойындағы қасиеттіліктен дарыған нұрды әлемге төгіп, жасампаздықпен дүниені жарқырату. Осының бәрі Тәңірдің аманаты, өсиеті ретінде қабылданады.

Кеңістік пен уақытты сакралдандыру (қасиетті сипат тану) – адам өмірін қасиеттілікпен сабақтастырудың бір қыры. Қасиеттілік – адам өмірінің ажырамас бөлігі. Өзін қоршаған табиғи және әлеуметтік ортаны қасиеттендіру адам табиғатына, психикасына тән құбылыс. Қасиеттілік және қасиеттендіру арқылы адам өзінің рухани өмірі мен тылсым болмысын азғындық қауіпінен сақтандырып, ішкі жан үйлесімділігін қамтамасыз етеді. XX ғасыр адам мен әлемді қасиетсіздендірудің өте қауіпті құбылыс екенін көрсетті. Қазіргі таңда қасиеттіліктен қол үзудің, ажыраудың адами әлемнің күйреуіне алып келетініне бәріміз куә болып отырмыз. Қасиеттілік адам мен ғарышты, табиғат пен қоғамды тұтастықта, кемел үйлесімділікті түсіну мен қабылдаудың, тану мен бағалаудың алгоритмі десек артық айтқандық болмас.

Қорытынды

Қасиеттіліктің әртүрлі тұжырымдары мен түсініктерінің арасындағы айырмашылықтарға қарамастан олардың арасында қасиеттілікке қатысты ортақ ұстанымдар да бар. Біріншіден, қасиеттілік осы дүниеліктен (профандылықтан) тыс тұрады. Екіншіден, ол өмірдің абсолютті құндылығы мен мағыналылығының өзегі болып табылады. Үшіншіден, ол адамның сезінуіне дейін болған және бола беретін мәңгілік шындық. Бұл шындықты түсініп, тану үшін шектелген дүниені тануға бағытталған тәсілдер мен амалдар жеткіліксіз. Ол адамнан ұдайы рухани сергектікті, қобалжу мен мазасыздықты, үрейлену мен таңырқауды, уайымдау мен шаттануды қажет етеді. Р. Декарттың «ойланамын, яғни тіршілік етемін» деген афоризмін Қасиеттілікке қатысты «сезінемін, яғни өмір сүремін» деп өзгерту орынды сияқты. Қасиеттілік адамның толыққанды өмір сүруінің қажетті және жеткілікті шарты. Бұл аксиоманы түсінбесек өмірдің мәні мен мағынасын, қайталанбас құндылығы мен құпиясын түсінуіміз екіталай.

Мақалада баяндалған көзқарастар мен тұжырымдар қасиеттілік қазіргі адам санасы мен сезімінде маңызды орын алады және оның рухани болмысының мәнді қыры деп түйіндеуге мүмкіндік береді. Қасиеттілік әмбебапты діни сипаты бар ұғым болғанымен, оның діни тарихи типтеріндегі көріністері осы дін аясында қалыптасқан дүниетаныммен, құндылықтар жүйесімен тығыз байланыста болады. Қасиеттіліктің нақты діндер мен діни наным-сенімдер жүйесіндегі мәні мен маңызын ашу

осы діндердің тарихы мен эволюциясын, жеке адам мен қоғам өміріндегі орны мен қызметін терең пайымдауға мүмкіндік береді. Қасиеттілік феноменінің психологиялық-элеуметтанулық аспектілерін зерттеу қазіргі заманғы діни

сананың жеке тұлғалық және элеуметтік деңгейлерінің ерекшеліктерін, құрылымдық элементтерін және олардың өзара әрекеттесуі мен конвергенциялық ықпалының тиімділігін дұрыс бағалауға жол ашады.

Әдебиеттер

- 1 Забияко А.П. Категория святости. Сравнительное исследование лингво-религиозных традиций. – М., 1998.
- 2 Wach J. Vergleichende Religionsforschung. Stuttgart, 1962.
- 3 Cox J. A Guide to the Phenomenology of Religion: Formative Influences, Key Figures and Subsequent Debates. L.; N. Y., 2006. P. 47–51, 55–57.
- 4 Пылаев М. А. Категория «священное» в феноменологии религии, теологии и философии XX века. – М., 2011. – С. 32.
- 5 Chantepie de la Saussaye P. D. Lehrbuch der Religionsgeschichte. Freiburg, 1887–1889.
- 6 Tiele C. P. Elements of the Science of Religion. – L., 1897–1899.
- 7 Kristensen W. B. The Meaning of Religion: Lectures in the Phenomenology of Religion. – Hague, 1960. P. XII.
- 8 Джеймс У. Многообразия религиозного опыта. – М., 1993. – С. 363–364.
- 9 Leeuw van der G. Religion in Essence and Manifestation. – N. Y., 1963. Vol. 1. P. 28.
- 10 Ayres L. Nicaea and its Legacy. – Oxford, 2006. P. 364–383
- 11 Молчанов В. Аналитическая феноменология в логических исследованиях Эдмунда Гуссерля // Гуссерль Э. Собрание сочинений. – М., 2001. – Т. 3. – Ч. 1. – С. XXII–XXIII.
- 12 Kelly E. Structure and Diversity. Studies in the Phenomenological Philosophy of Max Scheler. Dordrecht, 1997.
- 13 Религиоведение: учебное пособие / под ред. М. Шахнович. – СПб, 2005. – 424 с.
- 14 www.royallib.ru Библиотека Гумера. Р. Отто. Священное. – С. 36.
- 15 Gumer. InfoBogoslov. Buks_Relig. Мирча Элиаде. Священное и мирское. пер. с франц. Н. Гарбовского. – С. 18.

References

- 1 Zabyako A. P. Category of sanctity. Comparative study of linguo-religious traditions. – M., 1998.
- 2 Wach J. Vergleichende Religionsforschung. Stuttgart, 1962.
- 3 Cox J. A Guide to the Phenomenology of Religion: Formative Influences, Key Figures and Subsequent Debates. L.; N. Y., 2006. P. 47–51, 55–57.
- 4 Pilayev M. A. Category «svyashennoe» v fenomenologii religii, teologii i filosofii XX veka. – M., 2011. – s. 32.
- 5 Chantepie de la Saussaye P. D. Lehrbuch der Religionsgeschichte. Freiburg, 1887–1889.
- 6 Tiele C. P. Elements of the Science of Religion. – L., 1897–1899.
- 7 Kristensen W. B. The Meaning of Religion: Lectures in the Phenomenology of Religion. – Hague, 1960. P. XII.
- 8 James W. Many-colored religious experience. – M., 1993. – s. 363–364.
- 9 Leeuw van der G. Religion in Essence and Manifestation. – N. Y., 1963. Vol. 1. P. 28.
- 10 Ayres L. Nicaea and its Legacy. – Oxford, 2006. P. 364–383
- 11 Molchanov V. Analytical phenomenology in logical studies of Edmund Husserl // Husserl E. Collected works. – M., 2001. – T. 3. – Ch. 1. – S. XXII–XXIII.
- 12 Kelly E. Structure and Diversity. Studies in the Phenomenological Philosophy of Max Scheler. Dordrecht, 1997.
- 13 Religiovedeniye. Uchebnoe posobiye popd red. M. Shahnovich. – SPb, 2005. – 424 s.
- 14 www.royallib.ru Библиотека Гумера. Р. Отто. Священное. 36 б.
- 15 Gumer. Info Bogoslov. Buks_Relig. Mircha Eliade. Svyashennoe i mirskoe. per. s franc. N. Garbovskogo. – S. 18.